

Εισαγωγή

*«Διαμορφώνουμε τις κατοικίες μας και στη συνέχεια
οι κατοικίες μας διαμορφώνουν εμάς»
Winston Churchill (προσαρμογή από Washor, 2003, σ. 7)*

Τα πρώτα πέντε χρόνια είναι ίσως η πιο σημαντική αναπτυξιακή περίοδος της ζωής του ανθρώπου. Οι εμπειρίες που αποκτούν τα παιδιά σε αυτή τη χρονική φάση επηρεάζουν την ανάπτυξή τους με διάφορους τρόπους. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου τα παιδιά έχουν ανάγκη από αγάπη και φροντίδα μέσα στο κοινωνικό και το φυσικό τους περιβάλλον, έτσι ώστε να αναπτύξουν την αίσθηση του ανήκειν, να εξερευνήσουν τον περίγυρό τους και να μάθουν. Απαραίτητη γι' αυτό είναι η παροχή ποιοτικής ημερήσιας φροντίδας, αγωγής και εκπαίδευσης (Ρέντζου, 2011). Ειδικά η μάθηση στο παιδαγωγικό πεδίο του νηπιαγωγείου ή του παιδικού σταθμού οφείλει να είναι προσαρμοσμένη σε καταστάσεις της καθημερινής πραγματικότητας της ζωής των παιδιών, ανοιχτή ως προς τα οργανωτικά πλαίσια και τις μεθοδολογικές δυνατότητες, και παράλληλα να προσφέρει καλές ευκαιρίες για ολιστικές απαντήσεις (Σακελλαρίου, 2002α, 2012).

Ενώ όμως η σημασία του κοινωνικού περιβάλλοντος στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού αναγνωρίζεται από όλους τους ειδικούς, η επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος συχνά παραβλέπεται. Όποια μορφή και να έχουν τα διάφορα περιβάλλοντα (ήσυχχα ή ενεργητικά, παρακινητικά ή βαρετά, ατομικά ή ομαδικά), θεωρείται αυτονόητο ότι η ποικιλία τους ασκεί μεγάλη επίδραση στην ανάπτυξη του παιδιού.

Το προσχολικό περιβάλλον μάθησης αποτελεί έναν από τους χώρους φιλοξενίας, φροντίδας, αγωγής και εκπαίδευσης των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Αντιπροσωπεύει το πρώτο βήμα του παιδιού έξω από το οικογενειακό του περιβάλλον. Το προσχολικό πρόγραμμα είναι για το παιδί το πέρασμα από την οικο-

γένεια στην κοινωνική ομάδα, από τον χώρο του σπιτιού στον χώρο των συλλογικών δραστηριοτήτων.

Το προσχολικό περιβάλλον μάθησης παρέχει μια ατμόσφαιρα μέσα στην οποία τα παιδιά ζουν και σταδιακά κατακτούν την πνευματική τροφή που τους χρειάζεται. Σκοπός των παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών ειδικότερα είναι η «καθημερινή φύλαξη, φροντίδα, ημερήσια διατροφή, διαπαιδαγώγηση και ψυχαγωγία νηπίων και βρεφών εργαζομένων γονέων, η πολύπλευρη νοητική, συναισθηματική, κοινωνική, ψυχοσωματική ανάπτυξη των παιδιών και η προπαρασκευή τους για τη φυσική μετάβασή τους από την οικογενειακή ζωή στο σχολικό περιβάλλον» (ΦΕΚ 637).

Αντίστοιχα, σκοπός του νηπιαγωγείου και του ολοήμερου νηπιαγωγείου είναι η αναβάθμιση της προσχολικής εκπαίδευσης, η ολόπλευρη, αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη των παιδιών ηλικίας 4-6 χρόνων στο πλαίσιο των ευρύτερων στόχων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, η ολοκληρωμένη προετοιμασία των νηπίων για το δημοτικό σχολείο, η ενίσχυση του ρόλου της κρατικής μέριμνας με στόχο τη μείωση των μορφωτικών και κοινωνικών διακρίσεων και την εξυπηρέτηση των εργαζόμενων γονέων (Εγκύκλιος Φ.32/209/ 97290/Γ1). Ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται στο πλαίσιο των οργανωμένων και αυθόρμητων δραστηριοτήτων, όπως αυτές ορίζονται από τα ισχύοντα προγράμματα σπουδών του νηπιαγωγείου, τα οποία βοηθούν τα νήπια να αναπτυχθούν σωματικά, συναισθηματικά, νοητικά και κοινωνικά στο πλαίσιο του ενιαίου σχεδιασμού της εκπαίδευσης.

Πιο αναλυτικά, το ολοήμερο νηπιαγωγείο επιδιώκει:

- Τη δημιουργία ενός πλούσιου, δυναμικού και ευμετάβλητου μαθησιακού περιβάλλοντος, το οποίο θα ενθαρρύνει το παιχνίδι, τη δημιουργικότητα και τη φαντασία.
- Τον σχεδιασμό κατάλληλων προγραμμάτων.
- Τη δημιουργία αμοιβαίων σχέσεων με την οικογένεια.
- Την ανάπτυξη ουσιαστικής διαπροσωπικής επικοινωνίας μεταξύ των παιδιών και την αποδοχή της ετερότητας μέσα από τη βαθύτερη γνωριμία της κουλτούρας του άλλου.
- Τη βελτίωση της επίδοσης των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες.
- Την αξιολόγηση της ανάπτυξης και της μάθησης κάθε παιδιού.
- Τη διευκόλυνση της μετάβασης στο δημοτικό σχολείο (Αλευριάδου και συν., 2008· Πατινιώτης, 2005).

Ένας από τους βασικούς συντελεστές για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι η δημιουργία κατάλληλης παιδαγωγικής ατμόσφαιρας, στην οποία συντελούν η οργάνωση της τάξης και το φυσικό περιβάλλον του προσχολικού προγράμματος.

τος. Η έννοια της κατάλληλης παιδαγωγικής ατμόσφαιρας, σύμφωνα με πολλούς παιδαγωγούς, πέρα από τα πρόσωπα, επεκτείνεται στα πράγματα που υπάρχουν στην τάξη, στο υλικό, στο κτίριο με τον διάκοσμό του, στο ημερήσιο πρόγραμμα και στις δυνατότητες που δημιουργεί για την ικανοποίηση των αναγκών του παιδιού και την ανάπτυξή του (Γερμανός, 2002).

Η σπουδαιότητα της σωστής οργάνωσης του χώρου και του υλικού για τη δημιουργία της κατάλληλης παιδαγωγικής ατμόσφαιρας φαίνεται και από τον ορισμό της, αφού ως «παιδαγωγική ατμόσφαιρα εννοείται ένα σύνολο ανθρώπων, πραγμάτων, καταστάσεων, ιδεών και αξιών που η συνισταμένη τους δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για την πολύπλευρη ανάπτυξη του νηπίου» (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, 1991, σ. 314). Την κατάλληλη παιδαγωγική ατμόσφαιρα συγκροτούν τόσο οι σχέσεις αλληλεπίδρασης μέσα στην τάξη όσο και τα ερεθίσματα που προέρχονται από το προσχολικό περιβάλλον μάθησης και επιδρούν στα νήπια, το διδακτήριο με τον διάκοσμό του, η οργάνωση της αίθουσας και το ημερήσιο πρόγραμμα δραστηριοτήτων που οργανώνεται (Γερμανός, 2002).

Εκτός όμως από τις δεδομένες διαστάσεις του προσχολικού προγράμματος, στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού συνεισφέρουν επίσης το φυσικό περιβάλλον και ο τρόπος με τον οποίο αυτό είναι οργανωμένο. Τα υψηλής ποιότητας προσχολικά προγράμματα χρειάζεται να υποστηρίζονται από τις εγκαταστάσεις που τα φιλοξενούν. Έρευνες έχουν δείξει ότι το φυσικό περιβάλλον αποτελεί δείκτη ποιότητας και ότι ο συνδυασμός των κατάλληλων υλικών και της αρμόζουσας συμπεριφοράς του παιδαγωγού συμβάλλουν ώστε οι πτυχές του φυσικού περιβάλλοντος να ασκούν θετική επίδραση στην ανάπτυξη των παιδιών. Το δομημένο περιβάλλον λοιπόν επιτρέπει και ενθαρρύνει τη δημιουργία και την εφαρμογή υψηλής ποιότητας προγραμμάτων (Ρέντζου, 2011).

Όπως μπορεί να γίνει κατανοητό από τα παραπάνω, η δημιουργία ενός ποιοτικού προσχολικού περιβάλλοντος δεν συνίσταται απλώς στη χρήση επίπλων στο μέγεθος των παιδιών. Για να θεωρηθεί ποιοτικό, ένα προσχολικό πρόγραμμα είναι απαραίτητο να λαμβάνει υπόψη μια ποικιλία παραμέτρων σχετικών με την οργάνωση του χώρου. Για παράδειγμα, είναι σημαντικό να υπάρχουν χώροι δραστηριοτήτων όπου οι παιδαγωγοί θα μπορούν να επιβλέπουν με ευκολία, όπως και αποθηκευτικοί χώροι. Παράθυρα τοποθετημένα στο ύψος των παιδιών ενθαρρύνουν τη μάθηση. Η εύκολη πρόσβαση στον εξωτερικό χώρο, ακόμη και τις βροχερές μέρες, βοηθά στη φυσική ανάπτυξη, ενθαρρύνει το παιχνίδι και διευκολύνει την παρατήρηση της φύσης. Η σωστή διαρρύθμιση και οργάνωση του χώρου μπορεί επίσης να αυξήσει τη συμμετοχή των γονέων και ταυτόχρονα να

επηρεάσει θετικά τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη του εκπαιδευτικού προσωπικού βλέπουν και κάνουν τη δουλειά τους.

Κάθε παιδί έχει ανάγκη από ένα περιβάλλον οργανωμένο σύμφωνα με τους κανόνες της ψυχικής του ανάπτυξης, για να εκφραστεί, να διευρύνει τις εμπειρίες του, να ενδυναμώσει την ταυτότητα και την αυτονομία του, να γίνει ανεξάρτητο και να δημιουργήσει σχέσεις με τους άλλους και με το ζωτικό του περιβάλλον. Το φυσικό περιβάλλον έχει τη δύναμη είτε να συμβάλει στην ανάπτυξη των παιδιών και να υποστηρίξει την προσπάθεια των παιδαγωγών και των γονέων να επιτύχουν τους στόχους τους, είτε να αποτελέσει τροχοπέδη στη λειτουργία ενός ποιητικού προγράμματος.

Δεδομένου ότι, όπως προαναφέρθηκε, τα πρώτα χρόνια της ζωής είναι τα πιο σημαντικά, οι τάξεις του προσχολικού περιβάλλοντος θα πρέπει να είναι έτσι οργανωμένες ώστε να υποστηρίζουν τη μάθηση. Τόσο η φυσική δομή της τάξης όσο και ο τρόπος οργάνωσης του περιβάλλοντος από τον παιδαγωγό ενθαρρύνουν τα παιδιά να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και τελικά να ενστερνιστούν έναν συνεργατικό τρόπο συμπεριφοράς και ζωής. Ο σχεδιασμός και η οργάνωση της τάξης χρειάζεται να υποστηρίζουν τα παιδιά καθώς αυτά μεγαλώνουν, αναπτύσσουν τις κινητικές δεξιότητες και τις δεξιότητες συντονισμού τους, και μαθαίνουν να εξασκούν επιτυχώς τις κοινωνικές τους δεξιότητες.

Παρότι η ανάγκη για παροχή ποιοτικής ημερήσιας αγωγής και φροντίδας, αλλά και η επίδραση που το φυσικό περιβάλλον ασκεί στο παιδί αναγνωρίζονται γενικά, οι εκπαιδευτικοί τείνουν συχνά να μην αντιλαμβάνονται τη σπουδαιότητα αυτού του περιβάλλοντος. Λίγοι ερευνητές σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο έχουν ασχοληθεί με το θέμα αυτό. Σύμφωνα με τον Sanoff (2001 b), πολλές φορές οι εκπαιδευτικοί, αναζητώντας τρόπους για τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης, παραβλέπουν τη θετική επίδραση που ασκεί η αλλαγή του σχολικού περιβάλλοντος. Και όμως το φυσικό περιβάλλον μπορεί να λειτουργήσει ως ένας πρόσθετος εκπαιδευτικός. Ο χώρος βοηθά στη δημιουργία ευχάριστων σχέσεων μεταξύ ανθρώπων διαφορετικών ηλικιών, επιτρέπει αλλαγές, προωθεί επιλογές και δραστηριότητες, και ενισχύει διαφορετικούς τύπους κοινωνικής, γνωστικής και συναισθηματικής μάθησης.

Τα τελευταία χρόνια οι παιδαγωγοί έχουν αρχίσει να αναγνωρίζουν τη σπουδαιότητα του χώρου. Ο καιρός που τα κτίρια είχαν ιδρυματικό χαρακτήρα έχει παρέλθει. Σήμερα επικρατεί η άποψη ότι κατά την οργάνωση και τον σχεδιασμό του χώρου για τη δημιουργία ενός αρμονικού και ισορροπημένου περιβάλλοντος πρέπει να δίνεται προσοχή όχι μόνο στη μορφή και στη λειτουργικότητα, αλλά και στο χρώμα, τον φωτισμό, το σχήμα και τις υφές. Εξίσου σημαντικό είναι να λαμβάνο-

νται υπόψη οι αρχές της υγιεινής, της ασφάλειας και της βιοτεχνολογίας, προκειμένου να δημιουργηθούν ασφαλή περιβάλλοντα που προωθούν τη γνώση (Isbell & Exelby, 2001· Olds, 2001· Sanoff, 1995).

Τα τελευταία χρόνια έχουν καταγραφεί σημαντικές αλλαγές στο πεδίο της ημερήσιας φροντίδας, αγωγής και εκπαίδευσης. Έχουν εισαχθεί νέα αναλυτικά προγράμματα και νέες μέθοδοι διδασκαλίας και μάθησης. Όπως στις υπόλοιπες βαθμίδες εκπαίδευσης, έτσι και στην προσχολική το «σχολείο» έχει, εκτός των άλλων, αναλάβει την ευθύνη να θέσει τις βάσεις για τη διά βίου εκπαίδευση των ατόμων και να ανταποκριθεί στα σύγχρονα δεδομένα και στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές απαιτήσεις. Όλα αυτά θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τον σχεδιασμό και την οργάνωση του φυσικού περιβάλλοντος του σχολείου. Ο σχεδιασμός μιας αναπτυξιακά κατάλληλης μονάδας υψηλής ποιότητας θεωρείται μια σύνθετη αποστολή, η οποία προϋποθέτει εξειδικευμένες και μοναδικές ικανότητες. Σύμφωνα με την Clark (2002), η διερεύνηση του φυσικού περιβάλλοντος ως μεταβλητή που ασκεί επιδράσεις στα μαθησιακά επιτεύγματα έχει παραμεληθεί από τις έρευνες που μελετούν ψυχολογικές, παιδαγωγικές και κοινωνικές παραμέτρους. Όπως τονίζουν οι Higgins και συνεργάτες (2005), το πρόβλημα δεν έγκειται μόνο στην έλλειψη δεδομένων, αλλά οφείλεται επίσης στο γεγονός ότι οι διεξαχθείσες έρευνες στηρίζονται σε παραδοσιακές θεωρήσεις. Η χρήση παρωχημένων πορισμάτων όμως για την ανάπτυξη νέων προγραμμάτων και προσεγγίσεων ενέχει τον κίνδυνο να οδηγήσει στη διαμόρφωση ενός μέλλοντος παρόμοιου με το παρελθόν.

Αυτό που χρειαζόμαστε λοιπόν είναι νέες προσεγγίσεις και νέες λύσεις για τον σχεδιασμό και την οργάνωση των σχολείων, που θα ανταποκρίνονται στις μεταβαλλόμενες ανάγκες μάθησης του 21ου αιώνα. Κατά τον Kowalski (1997), η ανάπτυξη του σχολείου θα επιτευχθεί όταν οι ιθύνοντες κατανοήσουν τη φύση του σχολικού πολιτισμού, τους λόγους για τους οποίους ο πολιτισμός έχει σταθεί εμπόδιο στην αλλαγή, αλλά και τους λόγους για τους οποίους απαιτείται μια νέα στρατηγική για την επίλυση αυτού του προβλήματος.

Η έννοια του «πολιτισμού» αφορά τις προσδοκίες για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να συμπεριφέρονται οι άνθρωποι, τις κοινές αξίες για το τι θα πρέπει να γίνει και πώς, όπως και τις υποθέσεις σε σχέση με ό,τι έχει λειτουργήσει αποτελεσματικά στο παρελθόν. Ο πολιτισμός αντικατοπτρίζει επίσης τους πραγματικούς στόχους ενός σχολείου, οι οποίοι διαφέρουν από τους τυπικά διακηρυγμένους (Owens, 1995). Η διατήρηση του πολιτισμού σε ένα σχολείο διασφαλίζεται μέσω μιας κοινωνικοποιητικής διαδικασίας, στο πλαίσιο της οποίας συντελείται ανεπίσημη μάθηση μεταξύ καινούριων και παλαιότερων δασκάλων. Στους παράγοντες που διαμορφώνουν τον σχολικό πολιτισμό συγκαταλέγονται η ιστορία του scho-

λείου, οι προσδοκίες της κοινότητας για το τι πρέπει ή δεν πρέπει να γίνεται, το στυλ ηγεσίας και οι παραδόσεις που σχετίζονται με εκπαιδευτικά κριτήρια. Ο πολιτισμός φαίνεται ότι ασκεί ισχυρότατη επίδραση στις στάσεις των ατόμων απέναντι στην αλλαγή (Sanoff, 2001b). Έρευνες επιβεβαιώνουν ότι η αισθητική εμφάνιση ενός σχολείου μπορεί να μεταφέρει περίπλοκα μηνύματα τα οποία λειτουργούν ως παράγοντες που ενθαρρύνουν ή περιορίζουν ασυνείδητα τη δράση προσωπικού και παιδιών. Η αρχιτεκτονική του σχολείου έχει τη δυνατότητα να διευκολύνει τη μετάδοση πολιτισμικών αξιών, να βοηθήσει στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας, αλλά και να ενθαρρύνει ή αντίθετα να επιβραδύνει τη νοητική αντίληψη, να προκαλέσει φόβο ή αντίθετα ευχαρίστηση κ.ο.κ. (Fisher, 2001· Rendell et al., 2000· Wolff, 2002).

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, είναι εξαιρετικά σημαντικό να δίνεται προσοχή στον τρόπο σχεδιασμού και οργάνωσης των σχολικών κτιρίων, και ειδικά των προσχολικών περιβαλλόντων μάθησης. Σε αυτό συνηγορεί και η ηλικία των παιδιών, αφού οι εμπειρίες των παιδιών κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής τους ασκούν σημαντικές επιδράσεις στην ολόπλευρη ανάπτυξή τους αλλά και στα μελλοντικά τους επιτεύγματα. Όπως όμως φαίνεται από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, στην Ελλάδα ούτε υπάρχει ούτε εφαρμόζεται ένα αποτελεσματικό σύστημα αξιολόγησης των εκπαιδευτικών υποδομών που να αφορούν γενικά τον χώρο (Baltas, 2005).

Το παρόν βιβλίο επιχειρεί ακριβώς να αναδείξει τις νέες θεωρητικές και πρακτικές θέσεις στο θέμα της οργάνωσης του χώρου, το οποίο έχει απασχολήσει ελάχιστα τους Έλληνες παιδαγωγούς και ερευνητές. Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο μέρη: το θεωρητικό και το εμπειρικό.

Το θεωρητικό μέρος, που περιλαμβάνει επτά κεφάλαια, ασχολείται με τη θεωρία της επιστήμης του χώρου και της οργάνωσής του. Στο πρώτο κεφάλαιο αναδεικνύεται η σημασία του χώρου ως πεδίου αγωγής και εκπαίδευσης, και εξετάζεται ο τρόπος θεώρησής του από ορισμένα σημαντικά προσχολικά προγράμματα και παιδαγωγούς. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η οργάνωση του χώρου. Παρουσιάζονται τα βασικά στοιχεία της έννοιας της οργάνωσης, ο σκοπός της, καθώς και η οργάνωση του χώρου ανάλογα με τις ανάγκες των παιδιών και των ενηλίκων. Στο τρίτο κεφάλαιο παρατίθενται οι διατάξεις και οι αρχές σχεδιασμού των παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία και τα πορίσματα διεθνών οργανισμών. Αντίστοιχα στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι διατάξεις και οι αρχές σχεδιασμού του χώρου των νηπιαγωγείων όπως ορίζονται στην ελληνική νομοθεσία. Το πέμπτο κεφάλαιο διερευνά πτυχές που άπτονται της υλικής οργάνωσης του χώρου των προσχολικών κέντρων, ενώ

το έκτο κεφάλαιο πραγματεύεται την οργάνωση του εσωτερικού χώρου των προσχολικών περιβαλλόντων μάθησης σε μικρές ομάδες. Τέλος, στο έβδομο κεφάλαιο συζητείται η σπουδαιότητα του εξωτερικού χώρου και του τρόπου οργάνωσής του στην παιδαγωγική διαδικασία.

Το δεύτερο, εμπειρικό μέρος του βιβλίου, με τέσσερα κεφάλαια, φιλοξενεί τα πορίσματα μελέτης μας που είχε στόχο να αξιολογήσει την ποιότητα του χώρου σε βρεφικούς και παιδικούς σταθμούς, κλασικά και ολοήμερα νηπιαγωγεία. Στο όγδοο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία που υιοθετήθηκε από τους ερευνητές για τη διεξαγωγή της έρευνας. Στο ένατο κεφάλαιο γίνεται αναλυτικότερη αναφορά σε διάφορες πτυχές του επιπέδου ποιότητας του χώρου στις τάξεις του δείγματος. Στο δέκατο κεφάλαιο γίνεται μια γενική επισκόπηση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Στο ενδέκατο κεφάλαιο πραγματοποιείται συμπερασματική συζήτηση και διατυπώνονται προτάσεις για τη βελτίωση της ποιότητας του χώρου των προσχολικών περιβαλλόντων μάθησης.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τη σχολική σύμβουλο προσχολικής αγωγής του νομού Ιωαννίνων κ. Ελένη Καμπέρη, τις διευθύντριες των νηπιαγωγείων και των βρεφικών σταθμών, αλλά και τις νηπιαγωγούς και βρεφονηπιοκόμους που μας διευκόλυναν με τον καλύτερο τρόπο στη συλλογή των δεδομένων της έρευνάς μας.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζουμε επίσης στην καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης, κ. Ευφημία Τάφα, για την κριτική της ματιά και την προτροπή της να προχωρήσουμε στη δημοσίευση αυτής της μελέτης.

Τέλος, ευχαριστούμε τις εκδόσεις Πεδίο για την προθυμία με την οποία δέχθηκαν τη δημοσίευση αυτού του συγγράμματος.